

GEERTJAN ZUIJDWEGT

HOE ÉÉN ZOMER DE GEVANGENIS VOORGOED VERANDERDE

Over gangsters die leiders worden



BORGERHOFF
& LAMBERIGTS

*Voor iedereen
die woont of werkt
in Leuven Centraal*

INHOUD

DANKWOORD	7
IETS OVER MENSEN	9
DE BESTE GEVANGENIS TER WERELD	19
EINDE AFZONDERING	48
HOE ONTSTAAT EEN OPSTAND?	76
LANG LEVE DE REVOLUTIE	103
DE GROTE STAKING	141
HET MOOISTE EXPERIMENT	171
EINDSPEL	198
NA DE REVOLUTIE	227
LAATSTE WOORDEN	255
EINDNOTEN	262
REGISTER VAN BELANGRIJKE NAMEN	289

DANKWOORD

Dit boek biedt een publieksgeschiedenis van een gevangenisopstand en is dus het resultaat van veel en nauwkeurig archiefwerk, bronnenonderzoek en interviews. Maar het is ook de uitkomst van tien jaar werken op het snijvlak van theorie en praktijk. Van tien jaar rondlopen in Belgische gevangenissen: als aalmoezenier en als docent, alleen, met collega's en met studenten. Van duizenden gesprekken en gesprekjes met gedetineerden, bewaarders en directieleden. Maar ook van tien jaar academische reflectie – historisch, filosofisch en theologisch – over de zin en de betekenis van de gevangenisstraf. Dat betekent dat de lijst met mensen die dank verdienen schier eindeloos is en mijn dankwoord per definitie onvolledig. Toch een poging.

Dank, eerst en vooral, aan mijn academische *compagnon de route*, Pieter De Witte, voor de geweldige samenwerking de afgelopen tien jaar en voor het oppakken van zoveel werk dat ik de afgelopen maanden liet liggen omdat dit boek af moest. Dank ook aan de sponsors van de leerstoel Detentie, zingeving en samenleving (KU Leuven) die het werk van Pieter en mij mogelijk maken.

Dank aan Tom Aernouts, aalmoezenier van Leuven Centraal, die me meer heeft geleerd over de gevangenis dan wie dan ook. Dank aan de collega's van het Leuven Instituut voor Criminologie, in het bijzonder aan Aagje Libbrecht en Aurore Vanliefde De Keyser. Dank aan Arnold Burms voor het meelesen en voor de vriendschap.

Dank aan alle mensen met wie ik heb gesproken of geschreven in het kader van dit boek, of van wie ik privéarchieven heb mogen gebruiken. In de eerste plaats: Johan Vercruyssen, voormalig directeur van Leuven Centraal. Zonder hem was dit boek er niet geweest. Verder: Ivo Aertsen, Joris Casselman, Pierre Chomé, Douglas De Coninck, Hilde Geens, Camille Hermans, Freddy Horion, Kristine Kloeck, Philippe Landenne, Philippe

Mary en Françoise Weiss (†), Achiel Neys (†), Laura Nys, Tony Peters (†), Luc Stas, Leo Van Garsse, Luc Vanheerentals en Guido Verschueren.

Naast Guido dank ik ook de andere (voormalig) directeurs van Leuven Centraal met wie ik over dit boek van gedachten gewisseld heb, met name Myriam Coucke, Leen Nevens en Mies Beckers. Zonder hen had ik het perspectief van een gevangenisdirectie nooit kunnen begrijpen. Hetzelfde geldt voor alle praatjes tussendoor met bewaarders in Mechelen, Hasselt en Leuven Centraal. Mijn dank is groot.

Dit boek is ondenkbaar zonder de gedetineerden van Leuven Centraal en de eindeloze gesprekken die we gevoerd hebben. Over van alles en nog wat: de gevangenis, God, vrouwen, het leven en soms ook over dit boek. Ik dank hen allemaal, maar in het bijzonder Arthur (†), Erik, Frank, Jimmy, Marc, Koen, Paul, Shuaib, Staf, Steve, Tony en Willy. Dank ook aan mannen die intussen buiten zijn: Erik, Fares, Kevin en Patrick.

Dank aan uitgeverij Borgerhoff & Lamberigts, en vooral aan Marie Vanhoutte, die het aandurfde met dit boek. Dank aan de medewerkers van de Rijksarchieven te Leuven, Brussel en Namen, van de Koninklijke Bibliotheek en de bibliotheek van de Académie Royale de Belgique in Brussel, van KADOC in Leuven en van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in Gent. Dank ook aan de dienst Interbibliothecair leenverkeer van de KU Leuven, met name aan Stefan Derouck, die (bijna) alle obscure boeken die ik nodig had boven water heeft gekregen.

Tot slot dank ik mijn vrouw Elizabeth om dit hele hectische schrijfproces lang mee te lezen en mee te leven. En mijn kinderen, Kees, Anna en Hein, om het met me uit te houden als ik 's avonds weer achter mijn laptop kroop. Dankzij jullie staat alles in het juiste perspectief.

Leuven, 23 juni 2026

Dag 3 van de staking van 1976

IETS OVER MENSEN

‘Misschien is het nodig in de gevangenis te komen om de essentie van de vrijheid te ontdekken, zoals men een zoete vrucht proeft uit de bittere kern. Vrijheid van het hart, dat zich vastzuigt aan liefde en hoop of verschrompelt aan verbittering en wanhoop, maar dat zelden berust. Vrijheid van de geest, die sluw, opstandig of schaterend altijd een uitweg zoekt en vindt om zich van zijn kluisters te bevrijden. En die nooit berust.’¹

Roger Van de Velde, gevangenis van Antwerpen, 1965

Roger Van de Velde is de grootste gevangenisschrijver die België ooit heeft gekend. Zijn verhaal is tragisch. Van de Velde is journalist bij *De Nieuwe Gazet* als hij na een maagoperatie verslaafd raakt aan Palfium, een zware opioïde pijnstillers. Hij begint doktersbriefjes te vervalsen en belandt vanaf 1961 telkens opnieuw in gevangenissen en gestichten. Zijn eerste boek schrijft hij op kleine papiertjes die hij mee naar het bezoek smokkelt in zijn pakje sigaretten, waar hij het pakje wisselt met dat van zijn vrouw.² Hij publiceert verhalenbundels over gekken en gevangenen en een striemende aanklacht tegen zijn opsluiting: *Recht op antwoord*. Op 7 mei 1970 ontvangt hij de Arkprijs van het Vrije Woord. Het is een geweldige literaire erkenning, maar het helpt niet. Drie weken later sterft Van de Velde aan een overdosis.

Louis Ardui was aalmoezenier in de gevangenis van Antwerpen. Daar leerde hij in 1965 Van de Velde kennen. Katholiek is Van de Velde niet, maar dat maakt weinig verschil. Ardui gaat langs op zijn cel, helpt hem af en toe aan wat correctiewerk en doet een goed woordje bij een kliniek in Sint-Niklaas. Van de Velde stuurt Ardui dan weer exemplaren van zijn boeken. Met opdracht. ‘Voor een aalmoezenier die ik in moeilijke ogenblikken als een vriend heb leren waarderen,’ staat er in *De slaapkamer*.³ Ook voor die bundel ontvangt Van de Velde een prijs. In 1968. ‘Bij de vele vrienden die u hiervoor zullen gelukwensen, wil ik niet ontbreken,’ schrijft Ardui hem. ‘Beter dan wie ook beseft u de belangrijke en verantwoordelijke zending van de letterkundigen bij de opbouw van een menswaardiger samenleving.’⁴

Het is de typische taal van een priester eind jaren ’60, vol vuur over het bouwen aan een betere wereld. Maar daar heeft Van de Velde geen boodschap aan. ‘Dat mijn geschrijf kan bijdragen tot de opbouw van een menswaardiger samenleving, zoals u beweert, weet ik niet,’ schrijft hij terug. ‘Het is in ieder geval niet mijn bedoeling. Ik tracht alleen naar beste vermogen te schrijven over mensen zoals ik ze zie met hun soms verrassende kwaliteiten en hun vaak ontroerende zwakheden.’⁵ Ook dit boek gaat in de eerste plaats over mensen: sterke en zwakke mensen en alles daartussenin. Daarna is het ook een verhaal over de gevangenis. Maar de mensen komen eerst, want zonder mensen is een gevangenis alleen een leeg gebouw.

Revolutie

Op 1 juni 1976 begint Louis Ardui vol goede moed als aalmoezenier in Leuven Centraal, de gevangenis voor de zwaarste misdadigers van België. Hij is nog geen twee weken aan de slag als het onrustig wordt. Het is bloedheet buiten en iemand verhangt zich in zijn cel. De avond nadien liggen er vierentwintig brieven op het bureau van de directeur. Ze vragen allemaal hetzelfde: een uurtje extra wandeling in de avond in plaats van recreatie in een stampvolle ontspanningszaal die blauw staat van de rook. Zo begint de best georganiseerde gedetineerdenopstand ooit in België. Na een slappe respons van de directie kondigen de gevangenen van Leuven Centraal een totale werkstaking aan. Opeens moeten de bewaarders alles zelf doen: kuisen, schillen, koken, brood snijden, het eten bedelen, noem maar op. De gevangenen eisen grote dingen – zelfbestuur, afschaffing van de briefcensuur – en kleine dingen: glazen verpakkingen op de kantine, platenspelers op cel. Ze willen rechten en ze willen een radicale hervorming van de wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling.

In het buitenland werden zulke stakingen zonder pardon neergeslagen, maar in Leuven Centraal komt de directeur-generaal zelf met de stakers onderhandelen. Het helpt dat de staking niet gewelddadig is. De meeste

gevangenisopstanden ontaarden in grof geweld: cellen en werkhuizen die worden afgebroken, bewaarders die met stoelpoten worden bewerkt. Maar in Leuven Centraal is het verzet passief: een werkstaking, een hongerstaking. De gevangenen wéten dat dit de enige manier is om iets te bereiken. Ook de lokale directie lijkt bereid om mee te denken. Er moet onderhandeld worden, maar onderhandelen kan niet met driehonderd gedetineerden tegelijk. Er zijn vertegenwoordigers nodig en dus worden er verkiezingen gehouden. Echte, democratische verkiezingen, met een voorstellingsronde op de binnenkoer, kandidatenlijsten, stembiljetten en een geaccordeerd proces-verbaal van de uitslag.

Er worden vijftien afgevaardigden verkozen: een kleurrijk assortiment aan overvallers en moordenaars. Ongekroonde koning is de Luikse topgangster Marcel Habran, spierbundel met een ijzeren wil. *Monsieur Muscles*, noemen ze hem. De ongrijpbare Heinrich Toumaniantz is de *brains*. Toumaniantz is flamboyant, hoogbegaafd en eindeloos eigenge-reid. Achter de tralies haalt hij diploma's in de rechten en de criminologie. Tot op vandaag is hij een enigma in de Belgische misdaadgeschiedenis. Hij zou 'De Reus' zijn van de Bende van Nijvel. Hij zou als vrouw in Spanje wonen. Maar het is beter om niet alles te geloven wat de kranten schrijven. Samen met de andere stakers ontketenen Habran en Toumaniantz een revolutie in de gevangenis. Dit boek is het verhaal van die revolutie.

Ancien régime

Mensen maken de gevangenis, maar de gevangenis maakt ook de mensen die er zitten. Sociologen, criminologen, penologen, psychologen: ze hebben het allemaal al honderd keer aangetoond. De gevangenis is een instituut dat de persoonlijkheid afbreekt en het leven tot op de vierkante millimeter reguleert. Die institutionele druk perst de gevangene in een rigide mal van steeds hetzelfde ritme. Dag in, dag uit. Van de cel naar de werkplaats, naar de wandeling, naar de cel, naar de werkplaats, naar de wandeling. Dit boek gaat daarom niet alleen over mensen, maar ook over

de gevangenis zelf: haar ontstaan, haar doel, haar ontwikkeling. Zonder die achtergrond valt het leven van de stakers niet te begrijpen.

De moderne gevangenis is twee eeuwen geleden bedacht, toen er heel andere ideeën leefden over misdaad en straf. Leuven Centraal is gebouwd voor eenzame opsluiting. Gevangenen moesten er in stilte en afzondering hun zondige levens overdenken. Het doel was bekering. Liefst tot God, maar als dat niet lukte dan toch tot vlijt, soberheid en burgerdeugd. Het was per slot van rekening het jaar onzes Heren 1860. In 1976 is de Belgische samenleving totaal veranderd. We zijn twee wereldoorlogen en een staats hervorming verder. Mei '68 heeft de bestaande maatschappelijke structuren door elkaar geschud. Resocialisatie is nu het grote doel van de gevangenis en daarom is het regime versoepeld. Gevangenen leven in gemeenschap. De schotten zijn verdwenen uit de klas en de kapel. Bezoek mag in een zaaltje in plaats van achter glas. Er wordt samen gesport, gewerkt, toneel gespeeld, muziek gemaakt en film gekeken.

Maar dat gebeurt nog altijd in diezelfde stervormige gevangenis: honderden individuele cellen, driehoog, in zes vleugels die zich uitstrekken vanuit de centrale observatiepost (*afbeelding 1*).⁶ De oude gevangenislogica schemert nog altijd duidelijk leesbaar door tussen de regels van het nieuwe systeem. Een gevangenis is geen wit blad. Je organiseert niet zomaar een constructief gemeenschapsleven in een gebouw dat ontworpen is om mensen van elkaar te scheiden. Het is die spanning tussen wat de gevangenis is en wat ze zegt te willen zijn, tussen feit en ideaal, die onhoudbaar wordt in de hete zomer van 1976. Want ondanks alle veranderingen is de directeur nog altijd alleenheerser in zijn baronie. Cipiers dragen sterren, strepen en een kepie. Elk voordeel voor de gevangene is een gunst, of het nu gaat om een extra plak kaas of de voorwaardelijke invrijheidstelling. Het is het *ancien régime* en de zomer van 1976 is de revolutie.⁷

Geen enkele revolutie is te begrijpen zonder haar *ancien régime*. Er is geen Franse Revolutie zonder Marie Antoinette, geen Russische Revolutie zonder tsaar Nicolaas II. Ook de zomerrevolutie van 1976 ontstaat tegen

de achtergrond van een eeuw gevangenisgeschiedenis. Vandaar dat de eerste hoofdstukken van dit boek gaan over de vele levens van Leuven Centraal vóór de revolutie. Dat van Alfred Theulier bijvoorbeeld, een aan lagerwal geraakte *vaudeville*-acteur uit de Dordogne, die in Brussel een zwendel begon met waardepapieren en de eerste gevangene is op de Leuvense opsluitingsrol. Maar ook dat van August Borms, die collaborerde in twee wereldoorlogen, toch voor velen een held bleef en tien jaar lang de Leuvense gevangeniskrant samenstelde.

Namen en nummers

Het verhaal van de opstand van 1976 lag tientallen jaren keurig geordend bij Johan Vercruysse thuis. Vercruysse maakte als jonge gevangenisdirecteur de staking in Leuven Centraal mee. Hij beseftte dat er iets groots aan het gebeuren was: een keerpunt in de gevangenisgeschiedenis en in zijn eigen leven. Hij bewaarde alle documenten die hij in handen kreeg: correspondentie van gedetineerden, directeurs en de minister van Justitie, dagverslagen, vergadernotities, eisenpakketten, communiqués, rapportbriefjes, observatienota's, radiomededelingen en krantenknipsels. Dit alles in de hoop dat het verhaal niet verloren zou gaan. Zijn unieke archief vormt de ruggengraat van dit boek.

Ook andere waarnemers waren danig onder de indruk van de staking. Zij legden hun eigen archieven aan. Françoise Weiss bijvoorbeeld, de *grande dame* van het ondersteuningswerk aan gedetineerden in Franstalig België. Zij kende veel stakers persoonlijk. Ze schonk haar documentatie aan professor Philippe Mary, die er in 1988 zijn wetenschappelijke standaardwerk mee schreef over de Leuvense gevangenisopstand, *Révolte carcérale*. Ook zijn archief is belangrijk voor dit boek, vooral voor het verhaal van de gedetineerden.

De meeste gedetineerden die in dit boek ter sprake komen, worden bij hun naam genoemd. Dat zal weinig mensen verbazen, maar het is

niet vanzelfsprekend. Het anonimiseren van bronnen is standaard in de sociale wetenschappen en ook historici doen het tegenwoordig vaak. Ze gebruiken dan pseudoniemen of initialen. Daar zijn goede redenen voor. Gevangenen die in 1976 een brief schreven aan hun gevangenisdirecteur, hebben er niet om gevraagd om vijftig jaar later in een boek terecht te komen. Dat is een kwestie van privacy. Maar er schuilen ook gevaren in het reduceren van mensen tot '*faceless data points*', zoals een Amerikaanse historicus dat noemt.⁸ Vooral in een gevangenis. Tot ver in de twintigste eeuw was het normaal dat gedetineerden met hun rolnummer werden aangesproken in plaats van met hun naam. Anonimiseren is de *core business* van de gevangenis. Het is een kwestie van eerherstel om opgesloten mensen hun naam terug te geven. Door hun namen angstvallig te verzwijgen, wordt onterecht het stigma versterkt dat verbonden is met gevangenzitten.

De gevangenenstaking van 1976 is bovendien geen abstract proces dat voortkomt uit onpersoonlijke oorzaken, maar een concrete gebeurtenis die gemaakt wordt door echte mensen. Het gaat om gevangenen die het woord nemen, een eigen stem willen en een eigen gezicht. Dat verlangen om opnieuw iemand te zijn, voedt hun verzet tegen de egaliserende pletwals van het penitentiaire systeem. Het zou als verraad voelen om hen in dit verhaal alsnog weg te laten zinken in de anonieme uniformiteit van de gevangenis.

Daar komt bij dat alle gevangenen die in dit boek bij naam worden genoemd, ook uitgebreid in de krant hebben gestaan, met naam en toenaam. Dat is trouwens belangrijk om de opstand te begrijpen. Tien van de vijftien afgevaardigden waren beruchte overvallers. Dat verklaart het verzet van sommige bewaarders, die hen veel te gevaarlijk vonden voor de verantwoordelijkheid die ze kregen. Over de misdrijven waarvoor ze veroordeeld waren, vertelt dit boek dus niets nieuws.

Het lijkt soms of er maar twee extremen zijn in al het geschrijf over de gevangenis. Voor de sensatiepers (en de experts en advocaten die daarin

graag aan het woord komen) is geen persoonlijk detail te veel. En zij hebben het niet over gevangenen van vijftig jaar geleden, die – als ze nog leven – intussen al lang en breed vrij zijn. Zij hebben het over mensen die nu nog zijn opgesloten en die vaak zware juridische en maatschappelijke hinder ondervinden van dat soort publiciteit. Het andere uiterste is academisch werk waarin enkel nog anonieme data overblijven: meningen en ervaringen zonder drager of context die thematisch worden gecodeerd in specialistische software. Maar een mens is meer dan wat hij voelt of vindt. Hij is een naam, een geschiedenis, een verhaal.

Dit boek zoekt een middenweg tussen deze twee uitersten. Het is geschreven vanuit de overtuiging dat het ertoe doet *wie* iets doet. De staking van 1976 is een verhaal van mensen. En mensen hebben een naam. Dat betekent overigens niet dat elke gedetineerde bij naam wordt genoemd. Het gaat in dit verhaal om de hoofdrolspelers van die zomer, niet om de hele ondersteunende cast. Als zij worden geciteerd, gebeurt dat anoniem, met in de noot enkel hun initialen. Privacy is een belangrijk goed, maar niet het enige goed. Het maakt deel uit van de afweging die journalisten en historici maken als ze een verhaal op papier zetten. De andere pool van die afweging is het publieke belang van hun verhaal.

Publiek belang

Elke dag rijden er duizenden mensen langs de centrale gevangenis van Leuven zonder zich ooit af te vragen wat er gebeurt achter die oude muren pal aan de ring. Als student fietste ik er jarenlang zelf voorbij en stond er verder niet bij stil. Als er familie op bezoek was en we er toevallig passeerden, dachten ze dat het een oude burcht was. ‘Het is een gevangenis,’ corrigeerde ik dan. ‘Mooi gebouw,’ zeiden zij. Daar stopte het en daar stopt het ongetwijfeld voor veel mensen. Maar dat is jammer.

Intussen loop ik zelf al meer dan tien jaar rond in gevangnissen. Als aalmoezenier heb ik eindeloos veel gesprekken gevoerd met gevangenen

van allerlei pluimage in Mechelen en Leuven Centraal. Als docent geef ik gedetineerden en studenten samen les in de gevangenis. We denken na over wat straf eigenlijk is, wat een straf goed maakt en wat dat betekent voor de gevangenisstraf. De afgelopen tien jaar heb ik dat gesprek gevoerd met een paar honderd gedetineerden en masterstudenten. Mensen van binnen en mensen van buiten, zoals we meestal zeggen. Uit die ervaring heb ik twee dingen geleerd die belangrijk zijn voor dit boek.

Het eerste is dat uiteindelijk alleen degene die er zit, weet wat een gevangenis echt is. Los van de vraag of de gevangenis een goede of een slechte straf is, is het misschien vooral een complexe straf. Lijfstraffen zijn veel makkelijker te duiden. Iedereen kan zich een voorstelling maken van tien zweepslagen, maar wat betekent tien jaar gevangenisstraf? Die vraag is ingewikkeld, maar ook belangrijk, want we sluiten als samenleving dizzy mensen op. Dan moet je weten wat je doet.

De tweede les is dat je in een gevangenis moet rondlopen om er als buitenstaander iets van te begrijpen en moet spreken met de mensen die er leven. In de eerste plaats met de gedetineerden, maar ook met bewaarders en directieleden. Pas dan krijgt de gevangenis een naam en een gezicht. Dan begin je er iets van te snappen. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. De gevangenis is nu eenmaal een zeer gesloten instituut. Dat is het hele punt, zou je kunnen zeggen. Vandaar dit boek.

Dit boek is een poging om de lezer mee te nemen de gevangenis in, achter muren en tralies. Met echte verhalen van echte mensen die bij hun naam worden genoemd. Een historische insteek leent zich daar het beste toe. Vooral de recente geschiedenis lijkt sterk op het heden en voelt toch verrassend fris en nieuw. En dat zorgt dan weer voor een frisse blik op het heden. Bijkomend voordeel is dat de afstand die het verleden schept, mij toelaat het hele verhaal te vertellen, vanuit het perspectief van iedereen die betrokken was: gevangenen, bewaarders, wetenschappers, advocaten, directeurs, ministers. Het is een ideale manier om die hele, paradoxale, conflictueuze, oersaai, sensationele, utopische en rauwe gevangenis in kaart te brengen.

Dit boek bevat geen verbeterprogramma voor de gevangenis. Zelfs geen oordeel over of er strenger of minder streng gestraft zou moeten worden. Het is een verhaal over wat de gevangenis is, niet over wat ze zou moeten zijn. Al gaat het wel voortdurend over mensen die daar heel sterke ideeën over hebben. Want gevangenis en hervorming zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Niemand is ooit tevreden over de gevangenis. Maar voor dit boek maakt dat niet uit. Je kan vinden dat gedetineerden op water en brood zouden moeten zitten in mastodonten van gevangenissen, of, heel therapeutisch, in duizend kleine huisjes. Je kan vinden dat ze lang moeten zitten of kort. Voor mijn part vind je dat elke crimineel de doodstraf moet krijgen of dat alle gevangenissen moeten worden afgeschaft.

Maar wat je ook vindt, het is een onweerlegbaar feit dat er op dit moment echte mensen zijn opgesloten in concrete Belgische gevangenissen. Mensen die leven. Want onder alle beperkingen 'gaat het leven in de gevangenis onstuitbaar verder,' schrijft Roger Van de Velde. 'Juist daarom, omdat hart en geest en nieren gecondenseerd worden in een beperkte ruimte, leven mannen en vrouwen in dit sombere huis van water en brood veel intenser dan de deugdzame burger in de zonnige straat geredelijk denkt. Hij ziet doorgaans alleen maar de handboeien, en hij vergeet dat onder die handboeien de pols blijft kloppen, warm en onrustig, vluchtig en altijd weer opnieuw, op een ritme dat zo oud en onvergankelijk is als de mens.'⁹ Dat ritme staat centraal in dit boek.

DE BESTE GEVANGENIS TER WERELD

Op maandag 1 oktober 1860 stapt Alfred Theulier op het station van Leuven uit de trein. Het weer is goed: een graad of vijftien, met een zuidoostenwind. Een mooie, droge herfstdag. Het is meer dan twee jaar geleden dat Theulier voor het laatst een voet zette in de buitenwereld. Sinds mei 1858 zit hij vast in de Korrektie, de oude gevangenis van Vilvoorde. Ook vandaag kan hij niet lang van de zon genieten. Samen met een resem andere gevangenen wordt hij van het perron naar de klaarstaande celwagens geloodst. Het zijn donkere, benauwde koetsen zonder ramen, met krappe afgesloten compartimenten waarin de gevangene eenzaam wacht op zijn volgende bestemming. In dit geval is dat de splinternieuwe centrale gevangenis van Leuven, die vandaag de deuren opent. Er is geen publiek spektakel, geen ceremonie met toespraken, geen linten om door te knippen. Er is enkel de regelmatige toestroom van celwagens naar de imposante burcht aan de Geldenaaksevest.

Stad en staat

Het is een nieuwe gevangenis voor een stad in ontwikkeling. In de negentiende eeuw was Leuven een laatbloeiër. Eigenlijk was er sinds de vijftiende eeuw niet veel veranderd aan de stad. De economie groeide nauwelijks en de bevolking evenmin. Van de totale oppervlakte van de stad was in 1830 maar 15 procent bebouwd. Tussen het oude centrum en de ring strekten de landbouwgronden zich uit. Leuven was een zee van ruimte. Daar kwam verandering in na de Belgische onafhankelijkheid. De Leuvense gemeenteraad benoemde een heuse stadsarchitect, François-Henri Laenen, die werk begon te maken van een nieuw stadsplan. In 1839 werd bovendien beslist om Leuven op te nemen in het spoorwegtraject Antwerpen-Keulen, vooral vanwege de handel met Pruisen, die voorheen via het water verliep, maar door de afscheiding van Nederland onder druk was komen te staan.¹⁰ Het nieuwe station veranderde Leuven in een goed bereikbare centrumstad.

Die bereikbaarheid was een belangrijk argument toen de regering in 1846 Leuven uitkoos als locatie voor de bouw van een nieuwe centrale gevangenis. Die was hoognodig omdat de overbevolking in de Sint-Bernardusgevangenis in Hemiksem steeds onhoudbaar werd. Sint-Bernardus was een oude cisterciënzerabdij. Na de Franse Revolutie was de kloostergemeenschap er opgeheven en waren de monniken uitgeweken naar Nederland. De abdij werd verbouwd tot gevangenis, maar niemand was er ooit echt tevreden mee. De 1.000 gevangenen die er gemiddeld zaten in de jaren 1830 waren er al te veel, maar vanaf 1840 liep dit aantal op tot 1.400 gevangenen, van elk denkbaar pluimage. Ze sliepen opgepropt in grote slaapzalen en werkten in gemeenschappelijke ateliers. Het was er smerig, infectieziektes tierden er welig en het aantal sterfgevallen lag aanmerkelijk hoger dan in andere gevangnissen. Dat is tenminste de duidelijke teneur van een tiental rapporten van deskundigen en bestuurders die als bijlage zijn gevoegd bij het koninklijk besluit waarbij tot de bouw van Leuven Centraal werd besloten.¹¹

De nieuwe centrale gevangenis moest plaats bieden aan ten minste 500 gedetineerden. Vooral Édouard Ducpétiaux benadrukte dat Leuven de ideale locatie was. Ducpétiaux was een briljant en daadkrachtig gevangenshervormer, die na de Belgische onafhankelijkheid tot inspecteur-generaal van het gevangeniswezen was benoemd. Zijn rapport steekt de loftrompet over de stad. Leuven is centraal gelegen, in 'een van de gezondste streken van het land,' met zuiver en overvloedig water, uitstekend bereikbaar per spoor (wat transportkosten drukt) en dicht bij Brussel (wat toezicht door het hoofdbestuur vergemakkelijkt). Het leven is er bovendien betaalbaar en de huren zijn laag – niet onbelangrijk voor bewakers met een bescheiden loon.¹²

De Leuvense gemeenteraad zag economische kansen in de nieuwe gevangenis en omarmde het plan enthousiast. Maar door getouwtrek tussen staat en stad, vooral over geld, werd het al snel een hoofdpijndossier. Uiteindelijk werd als locatie een braakliggend domein van bijna viereneenhalf hectare aan de Geldenaaksevest onteigend. Tijdens het Franse en

vooral het Hollandse bewind waren de oude, veertiende-eeuwse stadsmuren grotendeels gesloopt. Ze hadden plaatsgemaakt voor een brede wandelboulevard met een beboomd middenplantsoen (zoals nu nog ter hoogte van de Parkpoort aan de huidige Leuvense ring). Daaraan kwam de nieuwe gevangenis.

Criminologen klagen weleens dat gevangenissen tegenwoordig ver buiten de bebouwde kom worden neergezet, wat stigmatisering en maatschappelijke afwijzing in de hand werkt. Ze benadrukken dan vaak het contrast met de negentiende eeuw, toen veel gevangenissen midden in de stad werden gebouwd. Die voorstelling is te romantisch wat Leuven Centraal betreft. De gevangenis lag weliswaar binnen de ring, maar stond jarenlang als een ommuurd eiland eenzaam tussen de velden. Pas na decennia slokte de uitdijende stad haar langzaam op.

De burcht aan de ring

Theulier ziet in zijn geblindeerde celwagen niets van de reusachtige gevangenis die in de verte opdoemt. Hij voelt alleen het schokken van de koets en hoort het geratel van de wielen. De reis duurt niet lang. Na tien minuten houdt de koetsier in en ment zijn wagen naar de poort van de gevangenis. De gevel is bedoeld om indruk te maken. Opgetrokken in de stijl van de neogotiek ziet Leuven Centraal er aan de buitenkant uit als een middeleeuws kasteel. Een poortgebouw met twee hoge torens, rijen kantelen en buitenmuren met pijlspleten – de typische verticale schietgaten voor boogschutters – in plaats van ramen. Intimidatie is hier de boodschap. Maar intimidatie van wie? Niet van de gevangenen. Die zien de buitenkant van het gebouw pas voor het eerst als ze worden vrijgelaten.

Theulier rijdt in de celwagen rechtstreeks de binnenkoer van de gevangenis op. Tenminste, dat is de bedoeling. Maar de poort is eigenlijk te nauw ontworpen. ‘Te laag en te smal,’ is het verdict van Jean Stevens, de eerste directeur van Leuven Centraal, ‘de grote celwagen kan er niet

doorheen.’¹³ Het is een van die typische praktische mankementen van een nieuw gebouw, waar je pas achter komt als je het begint te gebruiken. Het kan dus best dat de koetsier op de bok van de celwagen begint te vloeken en dat Theulier te voet naar binnen moet. Wie weet kijkt hij nog snel naar boven. Op het timpaan boven de poort heft Vrouwe Justitia haar zwaard strijdvaardig boven haar hoofd. In haar andere hand houdt ze een weegschaal. Nu Theulier zijn straf komt uitboeten, zijn de schalen weer in balans. Maar net als de torens en kantelen is dit vooral een bericht aan de buitenwacht. Hier, in deze schrikwekkende, ommuurde vesting, geschiedt het recht.

Als Theulier de binnenplaats oploopt en om zich heen kijkt, ziet hij op de rechtermuur een gedenkplaat met het jaar 1860 en de namen van de drie grote bezielers van Leuven Centraal. Ducpétiaux (het brein), Stevens (de directeur) en Joseph-Jonas Dumont: de architect. Het middeleeuwse voorkomen van Leuven Centraal komt uit zijn koker. Toen hij de opdracht kreeg, was hij al een beroemd architect. In België was hij een pionier van de neogotiek – een stijl die hij had opgepikt in Engeland. Zijn innovatieve ontwerpen, zoals de Sint-Bonifatiuskerk in Elsene, konden in die tijd op veel bijval rekenen. Een architectuurcriticus prees Dumont omdat hij er met die kerk in was geslaagd ‘de kunst te bevrijden uit het klassieke keurslijf.’¹⁴

Diezelfde criticus was minder enthousiast over het ontwerp van Leuven Centraal. Voor kerken is de neogotiek op zijn plaats, want die zijn in de negentiende eeuw in wezen nog hetzelfde als in de vijftiende eeuw. Het tegendeel geldt voor de gevangenis. In de middeleeuwen was zij ‘een vesting waar de gevangene, begraven in diepe kerkers, wegwijnde onder het gewicht van de ketenen.’¹⁵ Maar die tijd is voorbij. Kerkers en ketenen zijn nu nog louter beeldspraak. ‘Vandaag foltert de gevangenis niet meer; zij verbetert en corrigeert. Het is een nijvere werkplaats, een klooster van berouw, dat geen mezekouwen, geen bastions, en geen gekanteelde galerijen nodig heeft.’¹⁶